

GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPA'SINDA TIP VE TABABET

Abdulhalik BAKIR*

Özet

İbn Sina ve İbn Nefis başta olmak üzere, XII. ve XIII. yüzyıllarda tıp eserlerinin büyük bir çoğunluğu Arapçadan Latinceye çevrilmiş ve Tıp alanındaki bilgiler, Batı'ya bu yolla aktarılmıştır. Tıp bilimi, Orta Çağ Avrupa'sında oldukça yavaş bir gelişme göstermiştir. Tıp açısından sadece astrolojiyle birleşme yolunda bir ilerleme olmuştur. Bununla beraber XII. yüzyılda İslam Tıp metinlerinin yavaş yavaş Batı dünyasına gelmeye başlamasıyla durum az da olsa değişmeye başlamıştır. Bu eserlerin ilk dikkate değer etkisi, İtalya'da Bolonga üniversitesinde görülmüştür. Mondino de Luzzi, bu şehirde 1312 yılında "*Anatomisa Mundini*" (Mondino'nun Anatomi Kitabı) adlı eserini tamamlamıştır. Bu eser, insan kadavrası üzerinde çalışma yapılırken yüksek sesle okunmak üzere yazılmıştır. Bolonga Üniversitesi, bu dönemde Avrupa'nın önde gelen hukuk okuludur. İhtiyaçtan dolayı burada otopsi çalışmaları da yapılmıştır. Ancak bu uygulamayı eğitimin bir tamamlayıcısı olarak Tıp eğitimine dâhil eden, büyük bir olasılıkla Mondino olmuştur. Bu durum, gözden kaçırılmayacak kadar önemlidir. Çünkü Rönesans Tıbbı, bundan çok yararlanmıştır. Ayrıca Rönesans Tıbbının Mondino'nun Yunancasından değil de Arapça eserlerden daha çok etkilendiğini söyleyebiliriz.

Her ne kadar kadavra çalışmalarını başlatmış ve yeni anatomi terimleri türetmiş olsa da Mondino'nun bakış açısı, genel olarak Orta Çağ boyunca olduğu gibi hala Galenos'un doğrultusunda ilerlemekteydi. Bu bakış açısı, XVI. yüzyıla kadar değişmemiştir. Değişim, ünlü bilgin Andreas Vesalius sayesinde olmuştur. Dönemin ünlü okullarından Louvain'de lisans derecesini, Padua'daki Tıp okulunda ise yüksek lisansını yapmıştır. İki gün süren bir sınavdan sonra ise tabip derecesini almıştır. Ertesi gün ise Cerrahi ve Anatomi hocalığı görevine getirilmiştir. Eseri, "*De Humani Corporis Fabrica* (İnsan Vücudunun Yapısı)" 1543'te yayınlanmıştır. Böylece onun bu çalışmalarıyla birlikte Galenosçu görüş, yıkılmaya başlamıştır. Orta Çağ'da İslam dünyasında başlayan Tıp bilimi Batı'ya da aktarılmıştır. Batı'nın Rönesans döneminde Tıp alanındaki gelişiminin temelinde İslam Tıbbının olduğunu söyleyebiliriz. Doğu'daki Tıp anlayışı, Batı'ya ilham vermiş ve yol göstermiştir. Bilim ve medeniyet, her ikisi de kültürler arasındaki etkileşimle gelişir. Bu etkileşim olmazsa, bilimin ve medeniyetin ilerlemesi mümkün değildir. Bilim ve medeniyet olgularının farklı bakış açılarından oluşan heterojen bir yapıya sahip olduğunu da unutmamak gerekir. Bu çalışmada Tıp ve Tababetin Geç Orta Çağ Avrupa'sındaki durumu ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Avrupa, Bilim, Tıp, Tıp Eğitimi.

Abstract

In the 12th and 13th centuries, many of the medicine books as books of Ibn Sina and Ibn Nefis were translated from Arabic to Latin and so, data about medicine was transferred to the West. The science of medicine in the West didn't develop as in the East in the middle ages. Only there was a progressing about merge with astrology. However, in the 12th century, the texts of Islamic medicine came to the West, so all things changed in the West world. The most important influence was seen in the Bologna University in Italy.

Mondino de Luzzi completed his book named of "*Anatomisa Mundini*" in this city in 1312. This book was written while studied on the cadaver for reading it with high voice. The Bologna University is the leading Law school in Europe. Some autopsy works were made here for need. But Mondino accepted this as the training of medicine. It is very important. Because It was very useful to Renaissance medicine.

* Prof. Dr. ,Bilecik Şey Edebalı Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

We can say that Mondino was affected from Arabic not Greek. But in spite of his other studies, thought of Mondino was preceded as medieval anatomy like Galenos. This thought didn't change before 16th century. The change became with Andreas Vesalius. He took license degree from Louvainde and he made master license in the medicine school in Padua. After two days from exam, he took doctor degree. After that, he was brang to the duty of surgery and anatomy teacher. His book "De Humani Corporis Fabrica" was printed in 1543.

So, the thought of Galenos was crumbled. In the middle ages, the science of medicine in the Islamic World was transferred to the West. We can say that there is Islamic medicine in the basic of the medicine in the period of Renaissance. The thought of medicine in the East gave inspiration to the West. Science and civilization develop with interaction among cultures. It is impossible that science and civilization develop unless there is interaction. It mustn't forget that phenomenon of science and civilizations formed with different thoughts. In this paper we studied to evaluate the science of medicine and the interaction period in the European Middle Ages.

Key Words: Middle Age, Europe, Science, Medicine, Education of Medicine.

Giriş

Orta Çağ Avrupa tarihi, karanlık dönemler olarak bilinmektedir. Aslına bakılırsa Orta Çağ kavramı, başlı başına Batı dünyasının uzunca bir süre içinde bocaladığı bir döneme verilen dönemsel addır. Dolayısıyla Orta Çağ kavramı eğer karanlık devirler olarak bilinecekse bu kavramın Batı dünyasına ait olduğunu söylemek, daha doğru olur. Orta Çağlar boyunca Batı dünyası, görüp görebileceği en kötü devirlerin içinde yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Anılan dünya, maddi ve manevi açıdan yoksunluğun derin yaralarını tüm bünyesinde hissetmiş ve bu yaraların iyileşmesi için yüz yılları aşan bir zaman dilimini beklemek zorunda kalmıştır. Özellikle Erken Orta Çağ zaman dilimi bu yoksunluğun şiddetle yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belirsizlik ve kargaşa ortamından en belirgin şekilde kazançlı çıkanlar ise kesinlikle ruhban sınıfı ve onların yarattığı bağınaz düşünce sistemi olmuştur. Avrupa coğrafyasında sınırlı bir alana hapsedilen ve skolâstiğin içinde boğulan özgür düşünce, toplumda yaşanan sosyal, ekonomik ve dinsel tıkanıklıkları gidermede yetersiz kalmaktaydı. Bilimsel düşüncenin henüz yeterince yeşermediği Avrupa'da bu andan itibaren özgür düşüncenin önüne çekilen setle de karanlık devirler başlatılmış oldu. Ne ilginç bir gelişmedir ki skolâstiğin kara bulutlarının doğduğu bu coğrafya, gelecek yüzyıllarda aydınlanma kıvılcımları sayesinde hayatın her alanında büyük gelişmelere ve yapıcı atılımlara sahne olacaktır. Özellikle Geç Orta Çağ Avrupa'sında yaşanan bu durumun tesadüfler sonucunda gerçekleştiğini söylemek doğru bir tespit olmasa gerektir.

Erken Orta Çağlarda Avrupa coğrafyasında karanlıklar içinde bocalayan sadece özgür düşünce olmamıştı. Diğer tüm bilim dalları gibi Tıp bilimi de bu durumdan ağır bir şekilde etkilenmiş ve çağın çok gerisinde kalmıştır. Burada bir tespit olarak şunu da vurgulamak yerinde olacaktır sanırız: Avrupa'nın tamamında olmasa bile özellikle güney kısmında etkisini fazlasıyla gösteren Yunan ve Doğu medeniyetlerine ait birikimlerin erozyona uğraması Avrupa için başlı başına büyük bir kayıp olmuştur.

Erken Orta Çağ Avrupası için oldukça kötü sonuçlar doğuran bu belirsizlik ortamı, özellikle onuncu yüzyıldan sonra yavaş da olsa değişmeye başlamıştır. Geç Orta Çağ'a gelindiğinde Aydınlanma Çağı olarak bilinen dönemin alt yapısı şekillenmeye başlayacak ve bilimsel düşüncenin önündeki engeller bir bir ortadan kalkmaya başlayacaktır. Bu gelişmeler arasında Tıp bilimi de önemli aşamalar kat edecektir. Özellikle Antik dünyanın mirasıyla alt yapısını oluşturan İslam medeniyeti ve Tıbbının da etkisiyle bu gelişme ağır, fakat sağlam bir şekilde ilerleme göstermeye başlamıştır. Avrupa Tıbbının gelişiminde İslam Tıbbının etkisi tartışmasız bir öneme sahiptir. Bu çalışmada özellikle Geç Ortaçağ Avrupa'sında tıp ve tababet alanında meydana gelen gelişmeler ele alınacaktır.

I. Ortaçağ İslam Tıbbı ve Geç Ortaçağ Avrupa Tıbbına Etkileri

Avrupa Tıp Tarihi'nin Orta Çağlarından bahsedeceksek öncelikle onu yeniden şekillendiren İslam Tıbbından bahsetmek yerinden olur. Bunun nedeni aşağıdaki satırlar okundukça daha da iyi anlaşılacaktır. Ancak yine de kısaca ifade etmek gerekirse; Orta Çağ Avrupa'sının kültürel ve bilimsel

durumunda olduğu gibi tıbbına da İslam Medeniyetinin etkisi vardır. Bu etki, İslam âlimlerinin özellikle Mezopotamya, Eski Mısır ve Eski Yunan'ın tıbbi birikimlerini orijinal durumlarıyla muhafaza edip Orta Çağ boyunca etraflarına yaymalarıyla ve de en önemlisi kendilerinin ortaya koymuş oldukları teori, tespit ve eserleriyle gerçekleşmiştir. İşte bu nedenle İslam Tıbbına değinmeden Orta Çağ Avrupa Tıbbına giriş yapmak doğru olmayacaktır. O halde her şeyden önce İslam Tıbbından aşağıda söz etmek gerekecektir.

İslam'ın ilk zamanlardaki tıp bilgisi, (Yunan hekimleri tarafından yazılmış olan bilimsel yapıtların Arapçaya çevrilmesinden önce) Orta Çağ İslam dünyasındaki geleneksel anlayış ve uygulamalar ile Hazreti Muhammed'in beden ve ruh sağlığının korunmasına ilişkin önerilerinden oluşmaktaydı. "Tıbb-ı Nebevî" (*Peygamber Tıbbı*) olarak adlandırılan bu birikim, Müslümanlar arasında yaygın bir biçimde benimsenmiş ve kullanılmıştır.¹

Antik dönem tıbbına ilişkin yapılan çevrilerden sonra Müslüman hekimler arasında özellikle Galenos'un görüşlerinin yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak Müslüman hekimler, Yunan birikimini yeterli bulmamışlar ve yaptıkları araştırmalar sırasında edinmiş oldukları kişisel gözlemlerini ve deneyimlerini bu birikimle kaynaştırarak Orta Çağ'da Tıp biliminin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır.²

Galenos³, Tıp alanındaki çalışmalarıyla ilgili olarak şunları yazmıştır:

*"Trajan'ın (Traianus) yol ve köprü inşaa ederek Roma'ya yaptığı katkı kadar ben de tıbbı hizmet ettim. Tıbbın gerçek yolunu ortaya çıkaran tek başıma benim. Hipokrat'ın bu yolun güzergâhını belirlediğini itiraf etmek gerekir. Ancak o yolu geçilebilir hale ben getirdim."*⁴

Galenos, anatomik incelemeler yapmış olmasına rağmen bu alandaki bilgisini insanlardan çok hayvanlar üzerinde çalışarak elde etmiştir. Çünkü onun döneminde insan bedeni üzerinde çalışmalar yapmak yasaktı.⁵ Ancak Galen'in özellikle gözle ilgili konularda hatalar yaptığını önce Müslüman Tıp bilginlerinden olan Huneyn Bin İshak daha sonra da er-Râzî belirtmiş ve bunu düzeltmişlerdir.⁶ Bu bilgiler, bizlere Batı ile Doğu'nun bilim alanında birbirlerinden sürekli bilgi alışverişi yaptıklarını göstermektedir.

Batı Avrupa'da Tıp biliminin gelişimini anlayabilmek için Doğu'daki Tıp biliminin gelişimine bakmak gerekir. Şöyle ki; İslam Tıbbının Batı Tıbbına etkisi, bazen direkt bazen de dolaylı yollardan olmuştur. Bunun için öncelikle İslam dünyasındaki Tıp bilimini tanımak gerekmektedir. İslam dünyasında, Tıp bilimi büyük bir öneme sahipti. Çünkü Müslüman âlimlerin üzerinde en çok durdukları ve eser verdikleri bilim dallarının başında Tıp bilimi gelmektedir.

Peki, İslam Tıbbı bu noktaya nasıl geldi? Veya bu tür çalışmalar, kimler tarafından ne zaman ve nasıl yapıldı? Gibi sorular, hemen akla gelebilir. Bu soruların bulacağı ilk cevap, şüphesiz Müslüman âlimler tarafından yürütülen tercüme faaliyetleridir. Tercüme faaliyetleri esnasında Tıp alanındaki Süryanice ve Yunanca eserlerin Arapçaya kazandırılmasıyla İslam âleminde Tıbbî çalışmalar başlamış ve Bilim Tarihine yüzyıllarca damgasını vuran bilim insanlarının yetişmesi sağlanmıştır. Tabi İslam Tıbbının gelişimi tek başına başarılı bir durum değildir. Bunun içerisine Türkleri ve İranlıları dâhil etmek gerekir. Asya kökenli bu unsurların Yakın-Doğu coğrafyasına taşınmasında Türklerin rolü asla

¹ Sevim Tekeli vd., *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2009, s. 157.

² Tekeli; vd., *a. g. e.*, s. 157; *Texts and Documents Galen's Advice for an epileptic Boy*, Translated from the Grek Owsei Temkin, Reprinted from Bulletin of the history of medicine, vol. 2, 1934, s. 181.

³ Son büyük İskenderiyeli olarak da tanınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Smith Williams, *A History of Science*, Vol. I, London 1904, s. 272.

⁴ Ehsan Masood, *İslam ve Bilim*, (Çev.: Şafak Timur), Picus yay., İstanbul 2010, s. 88; *Medieval Islamic Civilization on Encyclopedia*, (Ed. Josef W. Mer), vol. 1, Routledge pres, New York-London 2006, s. 67, 266; A. C. Crombie, *Science, Art and Nature in Medieval and Modern Thought*, The Hambleton pres, London 1996, s. 39.

⁵ Williams, *a. g. e.*, s. 277.

⁶ Ehsan Masood, *a. g. e.*, s. 80.

yadsınmaz. Selçuklu ve erken dönem Osmanlı dönemlerindeki Tıp alanındaki başarılı çalışmaları bu gayretin devam ettirildiğine dair önemli örneklerdir.⁷

Emevi hükümdarı Mervân b. Hakem (683-685) zamanında Mâserceveyh'in Süryaniceden tercüme ettiği eser, Müslümanlar arasında Arapça ilk Tıp kitabı olarak bilinmektedir.⁸ Abbasiler döneminde ise bu alanda Ebû Yahyâ el-Batrîk, Yuhannâ b. Mâseveyh⁹ ve Huneyn b. İshak¹⁰, Yunancadan tercüme yapmışlardır.¹¹

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki; yukarıda bahsetmiş olduğumuz tercümanlar, Hıristiyan hekimlerdir. Bunlar, hem Müslümanların arasında yaşamının verdiği avantajları kullanmışlar hem de tercüme vasıtasıyla Yunan Tıbbına ait kitapları İslam dünyasına kazandırmışlardır. Burada Hıristiyan hekimlerin de İslam dünyasındaki Tıp biliminin gelişimine katkıda bulduklarını unutmamak gerekir. XI. yüzyıldan önce Arap dünyasında sonra da Yunan dünyasında yapılan çevirilerle Latince olan Tıp kitaplarının sayısı fazlalaşmıştır. Bu dönemde Avrupa'daki en önemli çevirmenlerden birisi Constantine Africanus (ölüm tarihi: 1087)'dur. Constantine, Güney İtalya'daki Monte Cassino'da bir rahiptir. Arapçadan "*Pantegni*" adlı eseri çevirmiştir. Bir diğeri ise XII. yüzyılda Cremonalı Gerard'dır. İbn Sina ve er-Râzî'den çeviriler yapmıştır.¹²

Tıp alanındaki Doğu etkisinin özellikle Kurtuba'da bulunan hekim Harranî ile büyük bir ilgisi vardır. Endülüs Halifesi II. Abdurrahman'ın sarayında hekimlik yapan Harranî, dönemi itibarıyla oldukça meşhur bir hekimdir. 941-962 yıllarında Bağdat'ta Sabit b. Sinan b. Sabit b. Kurra ile çalışmış olan erkek torunları Ahmed ve Ömer b. Yunus, Harranî'den bahsederler. Bunlar, Endülüs'e dönüşlerinde Sabit b. Kurra'nın eserlerini ve Ebu Mesleme Mecritî'nin "*Gayetü'l-Hekim (Picatrix)*" adlı eseri ile filizlenen tıslımlı büyü tekniklerini ülkeye tanıtmışlardır. X. yüzyılda İbn Cülcül de "*Tabakatü'l-Etubba*" adlı eserini yazmak için Latin ve Arap kaynakları kullanmıştır. Yahya b. İshak da tüm Yunan Tıbbının bir araya getirildiği bir Tıp el kitabı yazmıştır.¹³ İbn Cülcül ise Tıp öğrencilerinin bilmesini gerekli gördüğü Galen'in 16 eserinin listesini temin etmiştir.¹⁴ Bu dönem, Endülüs Tıbbının gelişmeye başladığı bir dönemdir. Arif b. Saîd, yaklaşık olarak 964 yılında doğum ve çocuk hastalıkları ile ilgili bilimsel bir inceleme yazmıştır. Bu kitap, ilk Endülüs Tıbbî astroloji kaynaklarını da içermesi nedeniyle oldukça önemli bir eserdir.¹⁵

İbn Cülcül el-Endelüsî'nin yukarıda bahsedilen kitabında Tıp hekimleri ile ilgili bölümü, oldukça önemlidir. Çünkü bu yazar, III. Abdurrahman en-Nâsır (912-961) zamanına kadar Endülüs Tıbbının genelde Hıristiyanlar tarafından onların çevirmiş oldukları bir kitaba göre yapıldığına ve bu kitabın başlığının özet ya da derleme anlamına gelen *Aphorism* olduğuna dikkat çekmektedir. İbn Cülcül'ün bahsettiği gibi Muhammed'in, Munzir'in ve Abdullah'ın emirliği altında olan altı hekimden beşi Hıristiyan'dır. Bunlardan ikisinin Hamdin b. Ubba yani Oppas ve Halid b. Yezid b. Ruman gibi

⁷ Bkz. Mehmet Dursun Erdem, *Şeyhi Mehmed Kitabı't-Tıb Tercümesi*, İzmir 2013, s. 1-2.

⁸ A. T. Yüksel; *İslam'da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2002, s. 58.

⁹ Yuhanna İbn Mâseveyh'in eseri, Yunanca, Süryanice ve diğer dillerde yazılmış bu oftalmoloji hususundaki kitaplardan yapılmış bir derleme niteliğindedir. Ayrıca bu yazara atfedilen bir oftalmoloji kitabı daha vardır: *Ma'arifet Mihnat el-Kehhâlin*. Bu eser, soru cevap şeklinde kaleme alınmış olup, içinde verilen bilgiler ve teknik tabirlere dayanılarak onun Yuhanna İbn Mâseveyh'in değil, fakat öğrencileri veya daha da geç tarihte bir başka yazar tarafından yazılmış olması gerektiği kabul edilir.

¹⁰ Huneyn İbn İshak'ın gözle ilgili olan eseri, *Kitab fil'Ayn*'da, o, Galen'in eserlerinden büyük ölçüde yararlanmış ve onun eserlerinden çıkardığı kısımları gayet güzel, becerikli bir şekilde sistematize ederek bize sunmuştur. Eserde ilkin gözün anatomik yapısı, göz siniri (optik sinir), görme ruhu hakkında bilgi vermektedir.

¹¹ Esin Kahya, "İslam Dünyasındaki Belli Başlı Oftalmoloji Çalışmaları", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 365; A. S. Ünver, "Tıb", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12/1, M. E. B. yay., İstanbul 1970, s. 231.

¹² Nancy G. Siraisi, *Medieval&Early Renaissance*, The University of Chicago press, America 1990, s. 14.

¹³ Max Meyerhof, "Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les musulmans d'Espagne", *al-Andalus* 3, 1935, s. 6.

¹⁴ Juan Vernet, Julio Samsó, "İslam Biliminin Endülüs'teki Gelişimi", *İslam Bilim Tarihi I*, (Çev.: Habip Türker-Cemile İpar), (Ed. Mehmet Daklılıç, Rüşdi Raşid), Litera yay., İstanbul 2006, s. 303.

¹⁵ Juan Vernet, Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 306.

isimleri vardı. Bunlardan biri olan Cevad, “*Monk’s Medicine (Rahibin İlacı)*” adlı kitabın yazarıdır. Bu durum, Abdurrahman’ın halifeliği ile değişmiştir. Ama “Aphorism”ın beş defterinin yazarı Yahya b. İshak ile Latin Tıp geleneği devam etmiştir. Yahya b. İshak halifenin sıkıntı çektiği kulak iltihabı hakkında rahibe danışmıştır. Bunlar, “*Urcuze fi’t-tib*” sadece en yüksek sınırına ulaşılacaktır diyen hekim Said b. Abdi Rabbihî tarafından doğrulanmaktadır.¹⁶

Endülüs’te Ebu’l-Kâsım ez-Zehrâvî (Ölüm tarihi:1013), “*et-Tasrîf limen Aceze an’t-Teâlîf*” adlı eseri ile gerek İslâm dünyasında ve gerekse de Batı’da cerrahinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İlk resimli cerrahi risalesi olan bu eser, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü inme üzerine dağlama ile ilgili önerileri içerir. İkinci bölüm, ameliyat bıçağı ile yapılan ameliyatlara, ayrıca ağız ve göz ameliyatlarına ayrılmıştır. Son bölümü ise, kemik kırık ve çıkıklarının çeşitli şekilleri ile doğum konularından oluşmaktadır.¹⁷ Bu eserde canlı hayvanlar üzerinde deney amacıyla ameliyatlar gerçekleştirme ve kadavra üzerinde inceleme ve araştırma yapma gibi yeni fikirlerden de bahsedilmiştir.¹⁸

Zehrâvî’nin bu eseri, otuz cilt olup, Cremonalı Gerard tarafından XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiştir. Kitap, Batı Avrupa cerrahisi üzerinde çok etkili olmuştur. Hatta günümüzde yeni keşfedilen çıkık bir omuzu tedavi etmek için uygulanan Kocher metodu ve zor doğumları kolaylaştırmada kullanılan Walcher metodu o dönemlerde bu kitapta zaten anlatılmaktaydı. Ayrıca eserde cerrahi aletler de belirtilmiştir. Aletlerden kendisi tarafından yapılanları; doğumda kullanılan forsepsler, hastayı boğmadan bademciklerini almaya yarayan usta işi makas biçimli bir alet, hasta hissetmeden apseyi kesmeye yarayan özel bir bıçak çeşitli kanca ve kıskaçlar da bulunmaktaydı.¹⁹

Endüslü bilim adamları botanik (bitki bilimi), farmakoloji (ilaç bilimi) ve de Tıp biliminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Tıp bilimi, Endülüs’te ziraat bilimi ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Tarım hakkında bilimsel incelemeler, Ebu’l-Kâsım ez-Zehrâvî’ye atfedilmektedir. Bu konu, son zamanlarda tartışılmıştır. İbn Vâfid ve Tıgnarî’nin birer hekim olduğu inkâr edilemez. Bu nedenle Endülüs ziraat bilimcilerinin Hipokrat ve Galen’in salgı ile ilgili teorisiyle bağlantılı olan bir teori geliştirmeleri şaşırtıcı olmamalıdır. İnsan vücudunun dört salgısının yerini (sarı safra, siyah safra, balgam ve kan) Enpetocles’in dört unsuru (toprak, hava, ısı ve su) almaktadır. Isının yeri gübreye verilmektedir. Bu unsurların her biri gübrenin sıcak ve kuru olan ateşten farklı sıcak ve ıslak olması hali hariç, klasik geleneğinkilerle benzer (toprak, soğuk ve kuru, su, soğuk ve ıslak, hava, sıcak ve nemli) iki nitelik ile ilişkilidir. Bu teoriye göre; bu dört salgı dengede olduğunda insan vücudunun sağlıklı olduğuna ve hastalıkların da bunlardan birinin diğerleriyle dengesizliğinden dolayı meydana geldiğine inanılmıştır. Hıristiyan İspanya’da ise İslamın bilimsel gelişimi yoktur. Ancak bazı istisnai durumlar bulunmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısında Zaragoza’da medreseler vardır. Burada İbn Sina’nın “*Urcuze fi’t-Tıbb*” ve “*Kânûn*” eserleri Arapça okunarak sadece Tıp çalıştırılmıştır.²⁰

Bilim dallarının Gırnatalı bilim adamları tarafından geliştirildiği bir ortamda, İbnü’l-Hatib’in “İhata”sında yer alan şu bilgiler değerli bulunabilir: Gırnatalı olan İbnü’l-Hatib, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Banû Nasr’ın krallığındaki bilimlere ilgi gösteren 47 kişiden söz etmektedir. Bu 47 kişinin hayat hikâyelerinde en çok bahsedilen bilim, Tıp bilimidir. Bunun yanı sıra İbnü’l-Baytar, X. yüzyıldan itibaren gelişmeye devam eden eczacılık ilmi ile önem kazanmaktadır. Onun eseri olan “*Camiü’l-Müfredat*”, Orta Çağ’da İberya yarımadasında meydana getirilen uygulamalı bitki biliminin en eksiksiz bilimsel incelemesidir. Burada yaklaşık 3000 tane bitkiyi tanımlamıştır.²¹

Bir diğer önemli bilgin olan filozof, matematisyen, seyyah, astronom, coğrafyacı, ansiklopedist, müverrih ve mühendis olan Ebû Reyhân el-Bîrûnî ise hekimlik ve eczacılık alanında da geniş bilgi sahibi idi. Bîrûnî’nin şifalı otlar üzerine yazdığı “*Kitâbü’s-Saydele fi’t Tıbb*” İslâm dünyasında bu konuda yazılan eserlerin en ayrıntılısı olmasa da en önemlileri arasındadır. el-Bîrûnî, ömrü boyunca

¹⁶ Juan Vernet, Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 299-300.

¹⁷ Zeki Tez; *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2001, s. 170.

¹⁸ Yüksel, *a. g. e.*, s. 60.

¹⁹ Ehsan Masood, *İslam ve Bilim*, (Çev.: Şafak Timur), Picus yay., İstanbul 2010, s. 96.

²⁰ Juan Vernet ve Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 319, 328.

²¹ Juan Vernet ve Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 330.

topladığı bilgilerin ve kazandığı tecrübelerin bir ürünü olarak bu eseri yazmıştır.²² Bu eser, farmakolojik bir eser olup alfabetik sıra ile ilaçları ihtiva eden beş bölümden oluşmaktadır.²³ “*Kitâbüs-Saydele*” ile eczacılığın babası unvanını kazanan el-Bîrûnî kitabında hastalıkların sebepleri, etiyojisi, tedavisi ve Tıp’ta kullanılan ilaçları anlatmaktadır. Dioscorides’i kaynak olarak göstermesine rağmen, Dioscorides’ in kitabındaki bitkilerden çok daha fazla bitkiyi sıralamaktadır. el-Bîrûnî, bitkilerin, hayvanların ve madenlerin fiziksel özelliklerini sınıflandırarak şifalı otlar ve bunların kullanılışlarına ilişkin alfabetik bir tablo yapmıştır. Bunun yanı sıra ilacın ne gibi hallerde zararlı olacağını da belirtmektedir.²⁴

İbn Sina, Tıp alanında İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük hekim unvanına sahiptir. “*eş-Şifâ*”, “*el-Kânûn fi’t-tıb*”²⁵, “*el-Edvîyetü’l-Kalbiye ve Urcûze*”²⁶ fi’t-tıb²⁷, Tıp bilimine kazandırdığı eserleridir.²⁸ Bunlardan “*el-Kânûn*”, pek çok hastalığın ve tedavide kullanılan ilacın ve de tanımının yapıldığı büyük bir ansiklopedidir. Eserin ilk cildi anatomi, genel patoloji ve genel koruyucu hekimlik konusundadır. İkinci cildi ise; basit ilaçlarla ilgilidir. Burada bitkisel ve hayvansal ilaçlar verilmiştir.²⁹ Pek çok defa Latince ve İbraniceye çevrilen bu eser, 1650’lere kadar Batı’da ders kitabı olarak okutulmuştur. İbn Sina’nın “*el-Kanun*” adlı eseri, Galenos Tıbbı üzerine yeni ilaveler, incelemeler, orijinal fikirler ve gözlemler içermektedir. Bu eserde, göğüs orta zarı iltihabıyla zatürreyenin birbirinden ayırt edilmesi, intani hastalıklarda suyun ve toprağın rolü, cilt hastalıklarının tavsifi ve tarifî gibi birçok önemli noktalar vardır.³⁰ Ayrıca bu eserde göz hastalıklarıyla ve onların tedavileriyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi verilmiştir.³¹

Endülüs’te Tıp bilimi üzerine çalışma yapan bir diğer İslâm bilgini de İbn Rüşd’dür. “*el-Külliyat*” isimli genel Tıp ansiklopedisini Marakeş şehrinde kaleme almıştır. Bu eseri; Hipokrat, Galen, Ebubekir er-Râzî ve İbn Sina gibi hekimlerin eserlerinden yararlanarak yazmıştır. Genel bir Tıp

²² R. Dramur, “Ebû Reyhân Bîrûnî’nin Kitâb-ı Saydeke Fî’t-Tıbb’ında Bazı Droglarla Tedavi”, *Uluslar arası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 331-334.

²³ 1) Kitabın ismi üzerinde durulmaktadır. 2) basit ve mürekkep ilaçlardan bahsedilmektedir. 3) Eczacılığı tarif ve eczacının vasıflarını vermektedir. 4) İlim dili olarak Arapçadan bahsetmektedir. 5) İlim dili olarak Arapçanın zaaflarına işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dramur, *a. g. m.*, s. 335.

²⁴ Dramur, *a. g. m.*, s. 335.

²⁵ *el-Kanûn fi el-Tıbb*, yazıldığı tarihe kadarki dönemde geliştirilen temel tıp bilgisini ve İbn Sina’nın kendi özgün katkılarını içeren dev bir yapıttır.

²⁶ Mısralı, kafiyeli yani vezinli olarak yazılmış yazı tarzına verilen addır.

²⁷ İbn Sina’nın “*el-Kanûn fi el-Tıbb*”dan sonra kaleme aldığı ve onun bir özeti niteliğindeki bu eser, temel tıbbî bilgilerin kolaylıkla zihinde tutulması amacıyla urcûze geleneğine uygun olarak şiir şeklinde yazılmıştır.

²⁸ İbn Sina tıp bilimini şöyle tarif etmektedir: Tıp, insan vücudunun sağlık ve hastalığıyla uğraşan ve sağlığın devamı için, hastalığın ise iyileşmesi için uygun metotlar kullanmayla ilgilenen bir bilim dalıdır." Bkz. A. K. Chéhadé, “Tabip İbn-i Sina”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1985, s. 352; Topdemir, *İbn Sina (Şifâ Kitabı-Tıp Kanunu-Felsefe Meseleleri-Müzik)*, Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 36-38; 42-44; 353-609; Bayrakdar, *İslâm’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985, s. 175; Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, (Çev.: Özcan Doğan), Doğu-Batı yay., Ankara 2011, s. 67.

²⁹ A. E. Demirhan, “İbn Sinâ’nın Bazı Droglar Hakkındaki Fikirleri ve Bunların Tıbbî Folklorumuz Bakımından Önemi”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 357-363. Ancak bu eserde bitkisel ilaçlar, hayvansal ilaçlara oranla daha fazladır. Üçüncü cildi nispeten daha hacimli olup, burada baştan ayağa kadar çeşitli organların hastalıkları ele alınıp açıklanmıştır. Eserin dördüncü cildi tedavi konusunu ele almaktadır. Burada hastalıklar sistematik şekilde ele alınmış olup, hastalıkların arazları ve prognozlarının tedavileri de verilmiştir. Eserin en son cildi ise, yine ilaçlara ayrılmış olup diğer dört cildin en kısasıdır. E. Kâhya-A. D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 54-55.

³⁰ Adivar, *a. g. e.*, s.112.

³¹ Esin Kâhya, “İslam Dünyasındaki Belli Başlı Oftalmoloji Çalışmaları”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 368.

ansiklopedisi niteliğinde olan bu eser; “*el-Kanun*” “*el-Mansuri*” kadar değerli bilgileri içermektedir.³²

Gilbert de “*Compendum*” adlı eserinde İbn Rüşd’ün yazmalarına başvurmuştur. İbn Rüşd, gözün iris kısmının rengini anlatmıştır. İbn Rüşd’ün Latinceye en erken çevirisi Roger Bacon tarafından Michael Scot’a atfedilmiştir. Dr. Payne’ye göre 1205 yılında patronun ölümünden sonra Gilbert, Continen’a dönmüş ve Paris’te ya da Montpellier’de Arap doktor ve filozofların ait yazmaların Latincesiyle karşılaşmıştır.³³ Yani Avrupalılar, önemli Müslüman bilim insanlarının eserlerini uzun zaman önce Latinceye tercüme etmişlerdi. Batılı bilim insanları onların eserlerini kendilerine kılavuz olarak seçmişlerdir.

Ayrıca XIII. yüzyıla gelindiğinde değişim ve gelişim bir arada hissedilmektedir. Hıristiyan İspanya’da ortaya çıkan bilimsel gelişme, Nasrî Gırnata’ya da yansıtılmış görünmektedir. Garcia Ballester’in “*skolâstik felsefenin reflüsü*” olarak adlandırdığı olayın başlangıcının belirtileri bulunmaktadır. Hıristiyan Avrupa’da Orta Çağ Arap dünyasından gelen temelleri kullanan Müslüman İspanya, bilimsel kültüre giriş yapmıştır. Daha sonra Kuzey Afrika’da önemli sonuçları olan bilimsel hareket, burada başlamış görünmektedir.³⁴ Ancak bu durum 1480’li yılların sonunda önemini yitirmiş ve Emevî izlerinin yok olduğu dönemde İspanya’da artık eskisi gibi bilim alanında gelişmeler olmamıştır.

Doktorların çoğu, yaşamlarını saray doktorları ya da sarayın atadığı yöneticiler veya resmî memurlar olarak devam ettirmişlerdir. Örneğin; Aristo konusunda yorumlayıcı olarak bilinen İbn Rüşd, İspanya’da saray doktoru ve dinsel hukuk uzmanı olarak çalışmıştır. İslam’ın Galen’i olarak ün yapmış ve ansiklopedik bilgilere sahip İbn Sina ise felsefe ve bilim yapmak için çeşitli saraylarda ücretli doktor olarak çalışmıştır. Ünlü Yahudi filozof Musa b. Meymûn, Kahire’de sultanın doktoru olarak görev yapmıştır. Saray desteği, doktor ve bilim insanları için fen bilimlerini iyice öğrenip geliştirebilecekleri bir ortam yaratmış, baskın olan kurumlardan ve dinsel hukukun üstünlüğünden korunan kurumsallaştırılmış görevler sağlamıştır.³⁵

Yakub el-Kindî, İbn Sina, İbnü'l-Heysem ve er-Râzî gibi önemli hekimler, Tıbbî Hipokrat ve Galen’den çok daha ileri düzeye ulaştırmışlardır. Bu çağda hastalıklar, ilaçla tedavinin yanında cerrahi tekniklerle de tedavi edilmeye çalışılmıştır. Birçok cerrahi alet, bazı hekimler tarafından tasarlanarak yapılmıştır. Ameliyatlarda narkoz için afyon sakızı dahi kullanılmıştır.³⁶

Aynı etkileşimi, kan dolaşımının keşfinde de görmekteyiz. XIII. yüzyılda yaşamış olan ve kan dolaşımını zikreden ilk âlim ise İbn Nefis’tir. En önemli eseri, “*el-Mucez*”dir.³⁷ Bazı yazar ve tarihçiler, İbn Nefis’in aslında kan dolaşımını keşfettiğine inanmaktadırlar. Oxford Üniversitesinden Tıp tarihçisi Emilie Savage-Smith ve Warwick Üniversitesinden Peter Pormann gibi araştırmacılar ise küçük kan dolaşımını bulmanın William Harvey’in 1628 yılında yaptığı gibi kan dolaşımını tümü ile tanımlamak olmadığını söylemektedirler. Bu, belki de İbn Nefis’in açıklamasının tek yönlü olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü açıklamasında kanın sol karıncıktan sağ kulakçığa geri dönüşünden bahsetmemektedir.³⁸ Ama şu bir gerçektir ki; İbn Nefis, birçok açıdan Orta Çağ İslam devrinin çığır açan tabip bilim insanlarından biridir. Hâlbuki yeni yapılan Tıp tarihi araştırmaları, bu

³² A. H. Köker, “İbn Rüşd’ün Hayatı ve Tıbbî Eserleri (1126-1198)”, *İbn Rüşd, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen “İbni Rüşd” Kongresi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 37-38. İbn Rüşd Tıp alanında yaklaşık olarak 16 tane eser yazmıştır. Psikiyatrik hastaların müzik ve su sesi ile tedavi edilmesini sağlamıştır. Bkz. Doğan, *a. g. e.*, s. 115; Köker, *a. g. m.*, s. 37; Hakkı Doğan, Faruk Balakar, Çetin Saatçi, Abdurrahim Güzel, İbrahim Görener, “İbni Rüşd’ün Anatomi ve Organların Görevleri ile İlgili Görüşleri”, *İbni Rüşd Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1993, s. 42.

³³ Gilbertus Anglicus, *Medicine of the Thirteenth Century*, Ohio 1918, s. 19.

³⁴ Ehsan Masood, *a. g. e.*, s. 330

³⁵ James E. McClellan III; Harold Dorn, *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*, (Çev.: Haydar Yalçın), Arkadaş Yayınları, Ankara 2006, s. 134.

³⁶ Mehmet Doğan, *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, s. 114.

³⁷ Esin Kahya, “İbn Nefis ve Eseri el-Mucez”, *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, (Ed.: Yavuz Onat), Lotus yay., İstanbul 2008, s. 349.

³⁸ Ehsan Masood, *a. g. e.*, s. 98.

keşfin, Michael Servitus ve W. Harvey'den çok önce; ilk defa büyük Müslüman hekim İbn Nefis tarafından yapıldığını ortaya koymuştur.³⁹

İslâm dünyasında yapılan Tıbbî çalışmalar sayesinde büyük ilerlemeler kaydedilmiş ve günümüzde Tıp biliminin bu aşamalara gelmesinde büyük katkılar sağlanmıştır. Bunun en somut kanıtı da, 750 yılında sadece Güney İspanya'da 70 kadar hastanenin açılmasıdır. Özellikle Abbasi halifesi el-Mansur, çağın Hıristiyan ve Yahudi hekimlerini bile başhekim yapacak kadar Tıbbi çalışmaları desteklemiştir. Hipokrat ve Galen gibi Yunan hekimlerinin kitaplarını Arapçaya tercüme ettirmiştir. Ayrıca Tıp biliminde uzmanlık belgeleri de verilmeye başlanmıştır.⁴⁰

İslam tarihinde ilk hastane, Emevî halifesi el-Velid zamanında yapılmıştır. Bu hastane, kronik bulaşıcı hastalığa tutulanlar, cüzamlılar, körler ve fakir insanlar için inşa edilmiştir. Bakımın ücretsiz yürütüldüğü bu hastanede birden fazla hekim bulunmaktadır. Burada Hint etkisi de vardır.⁴¹ el-Velid tarafından bu hastane için hekimlerin görevlendirildiği, bir süre sonra halifenin körler ve cüzamlılar için ayrı birimler inşa ettirdiği de bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Ayrıca Süleyman Selim el-Bevvâb, her bir kör ve aciz kişi için bir yardımcı tayin edildiğini ve bu kişilerin maaşlarının hazineден verildiğini de belirtmektedir.⁴² Nowsheravi ise el-Velid Hastanesi olarak adlandırılan bu yapının bakıma muhtaç kişilerin barındırıldığı Bizans nosocomialarına benzediğini; ancak onlardan daha gelişmiş olan özel birimlerin örneğin cüzamlılara ait birimlerin var olduğunu belirtmektedir.⁴³ Max Meyerhof ise İslam dünyasında hastanelerin ilk defa Harun Reşid döneminde onun emriyle kurulduğu şeklinde bir tez ortaya atmıştır.⁴⁴

Bu hastanelerde Tıp bilimi ile ilgili teorik ve uygulamalı bilgiler verilirdi. Başhekim öğrencileri etrafında toplayarak onları yetiştirmeye çalışırdı. Fakat daha sonra Tıp medreseleri kurulmaya başlanmıştır. İlk Tıp medresesinin de Kalavun Hastanesinde olduğu söylenmektedir. Burası “*Reîsü'l-et-tıbbât*” tarafından Tıp dersleri verilen bir sınıftan ibaretti.⁴⁵ Ayrıca “*Mustansiriye*” medresesinde teorik Tıp derslerinin okutulması için her yıl 10 kişi Tıp öğrencisi olarak alınmaktaydı.⁴⁶

İslam dünyasında XII. yüzyıla kadar devam eden bu ilerleme, yine Müslüman bilim insanlarının etkisiyle artık Batı'ya da yansımaya başlamıştır. Öğrenilmiş Tıbbın etkisi, hem mitolojide hem de içerikte daha fazla hissedilmektedir. XII. yüzyılda Batı Avrupa Tıbbı, astrolojiyi ve daha öncesinde İslam dünyasında yapılan yenilikleri de içine alarak gelişmeye başlamıştır.⁴⁷ Görüldüğü üzere Batı Tıbbını açıklarken onu Doğu'dan ayırmak mümkün değil. Bu da aralarındaki bilgi alışverişinin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır.

II. Geç Ortaçağ Avrupa Tıbbının Gelişimi

Medikal astrolojinin Batı Avrupa'da gelişimi ve yaygınlaşması, XIV.-XVI. yüzyılda olmuştur. Tıp büyü, sihir, yetenek ve tekniğin birleşiminden ortaya çıkmıştır. Böylece XII. yüzyılın ortasında Batı Avrupa Tıbbı, özelleştirilmiş literatürü, öğrenme merkezleri, pratiğin geliştirilmesi ve benzeri alanlarda hızlıca gelişmiştir. XII. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da bu alanda önemli gelişmeler olmuştur. Bunlar, aslında erken Orta Çağ ile kıyaslandığında yenilik bile sayılmazlar.⁴⁸ Çünkü ilk zamanlarda Yunan ve Arap tıplarının durumuna baktığımızda çok önemli gelişmelerle karşılaşmaktayız. Özellikle de daha önce anlattığımız gibi XII. yüzyıla kadar İslam dünyasında Tıp,

³⁹ Kâhya- Erdemir, *a. g. e.*, s. 57-58.

⁴⁰ Doğan, *a. g. e.*, s. 114.

⁴¹ Levent Öztürk, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 169.

⁴² Öztürk, *a. g. e.*, s. 169; ayrıntı bilgi için bakınız: Süleyman Selim el-Bevvâb, *Mietü Evâil mine'r-Ricâl*, Dimaşk 1997, s. 319.

⁴³ Öztürk, *a. g. e.*, s. 169; ayrıntılı bilgi için bakınız: A. R. Nowsheravi, “Muslim Hospitals in The Medieval Period”, *Islamic Studies*, XXII/2, Islamabad 1983, s. 54-55.

⁴⁴ Öztürk, *a. g. e.*, s.177; Max Meyerhof, “Science and Medicine”, *The Legacy of Islam*, (Ed.: Thomas Arnold), London 1931, s. 335-336.

⁴⁵ Arslan Terzioğlu, “Bimaristan”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, (ss. 163-178.), s. 170.

⁴⁶ Ali Bakkal, “İslam'ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya'da Tıp Eğitimi ve Hastaneler”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin 2007, s. 442.

⁴⁷ Siraisi, *a. g. e.*, s. 15-16.

⁴⁸ Siraisi, *a. g. e.*, s. 17.

çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak Batı'daki gelişmeler bunlar kadar değerli olmasa bile, Avrupalılar Müslüman bilim insanlarının eserlerine değer verip onlardan en iyi şekilde yararlanmasını bilmişlerdir.

Batı'da Doktor kelimesi ise bir üniversite derecesi olarak geçirdi; ama Tıp biliminde kullanılmazdı. Batı'daki önemli doktorlara ve bilim insanlarına gelince; bunlardan en önemlisi, Tommaso del Gabro isimli bir Tıp doktorudur. Tommaso'nun biyografisinde ona "physicus" ve "medicus" denilmektedir. Medicus, Tıp ve cerrahlik alanında pratik yapanlar için kullanılan genel bir terimdir. Physicus ise Tıp eğitimi ve doğa felsefesi alanında eğitim yapanlar için kullanılmıştır. Geoffery Chaucer, doktor ve fizikçiler hakkında Canterbury Tales adlı hikâyelerinin girişinde şunları söylemektedir: "Fizik, altın yüreklidir. Bu nedenle de altını çok severdi." Bunlar, sadece güven konusunda ayrılırlar. XIII. yüzyıla kadar bunlara ticari aktivite olarak bakılmıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda fizikçiler ve cerrahlar İngiltere'de önemli bir soylu sınıfı oluşturmaktaydılar. Bunlar, çalışmaya çok zaman ayırmışlar ve para tutamamışlardır. Örneğin önemli bir Tıp, Astroloji ve Fizik profesörü olan Pietro d'Aabano (1316) öldüğü zaman Padua'nın sivil otoriteleri ona 3 yıl boyunca sahip çıkmıştır.⁴⁹

Avrupa'da Orta Çağ Tıbbı, üçe bölüme ayrılırdı. İlk iki bölüm, bakış açısı olarak daha dar kapsamlıdır. Bunlar, "Medicina Çağı" ve "Physica Çağı"dır. "Medicinat", Erken Orta Çağ Avrupa'sında 500-1000 yılları arasındaki doktorlar ve tedavi etme şekillerini kapsamaktadır. "Physica" ise Akademik Tıbbın gelişi ve etkisinin olduğu 1100-1500'lü yılları içine almaktadır. "Medicina", Latince'den gelir ve Tıp anlamındadır. "Physica" ise doğal felsefe anlamından gelir. Aynı zamanda da Tıp anlamındadır. Karolenj dönemindeki düşünürler, felsefenin bölünmesine odaklanmışlardır. Seville'nin Isidore etimolojisi gibi elkitaplarında bulunurdu. Tıp, fiziğin bir alt dalıydı. XII. yüzyıl düşünürleri, okullara konularının tanıtımını yapmada bağlantı kuruyorlardı. Fizik gibi Tıp bilgisi de ilk prensiplere dayandırılarak düzenlenmiş bir bilgiydi.⁵⁰

Batı'daki Tıp eğitimine göre bir doktor, ilk başta gramer, müzik ve matematik derslerini almalıydı. Bitkileri, metalleri ve elementleri de bilmeliydi. Onlara göre temel elementler ise şunlardı: Su, hava, ateş ve dünya. Bununla beraber insan vücudu da değiştirilmişti. Çünkü bu elementler, onların gücüne zıttı ve onlar kesin bir mizaçtan yaratılmışlardı. Örneğin ateş, bütün yanan şeylerin gücüydü. Tanrısal olanlar güneş, yıldızlar ve de Tanrının kendisi de zaten ateşlendi. Fakat burada sadece ateş olsaydı her şey çözülmeyen yumuşardı. Bunun için göksel olanların üzerindeki sular onu yok etmek için yaratılmıştı. Ateş-Su-Hava-Dünya. Doğanın gücü de iki taneydi:

1. Beslenen
2. Yaşanılan.

Tıbbın pratik olan yönü, aslında tedavi ve perhizdir. Perhiz; çocukların beslenmesi, hastalıktan sonra insanların takibi, yaşlıların bu konuda kısıtlanması gibi durumları içermekteydi. Tedavi ise ilaçla tedavinin yanı sıra cerrahi tedaviydi.⁵¹ Hipokrat'a göre ise doğa kelimesi dört şekilde kullanılırdı:

1. İnsanoğlu için kış ve yaz yani iyi ve hasta anlamına göre verilirdi.
2. Uzun bir boyun, dar bir çene ve omuzlarda çıkıntısı olanlar için.
3. İnsanoğlunun doğasını kontrol eden güç anlamında kullanılırdı.
4. Birkaç doğa vardır. Aralık anlamındadır. Sindirimle ilgili olan ve olmayan şeklinde de kullanılırdı.⁵²

Avrupa'nın özellikle sosyal, kültürel ve bilim alanında beslendiği bazı kaynaklar olmuştur. Bu kaynakların zengin bir biçimde Avrupa'nın bilimsel ve teknik anlamdaki açılışına sunulduğu yerlerin başında hiç şüphesiz İtalyan coğrafyası gelir. Ancak sözünü ettiğimiz kültür kaynağının da gerisinde

⁴⁹ Siraisi, a. g. e., s. 22.

⁵⁰ *Medieval Medicine*, (Ed.: Faith Wallis), Toronto University press, Toronto 2010, s. 23.

⁵¹ *Medieval Medicine*, s. 12.

⁵² *Medieval Medicine*, s. 16.

ona bu özelliği kazandıran bazı unsurlar vardı. Bunların başında ise Orta Çağ döneminde uygarlığın içinde en yüksek seviyeye ulaşmış durumdaki İslam medeniyeti gelir. İslam kültür ve medeniyetinin sahip olduğu üst düzeydeki bilim ve sanat alanındaki birikimleri, özellikle İtalya ve İspanya üzerinden Avrupa'ya aktarılmıştır.

Orta Çağ Avrupa'sının Tıp biliminde döneminin oldukça gerisinde olduğu söylenebilir. Döneminin şartları çerçevesinde Avrupa'da iyi bir sağlık hizmetinden söz etmek mümkün değildir. Avrupa, bu konuda ne yeterli derecede eğitime ne de kendisine faydalı olacak Tıbbi aletlere ve de ilaçlara sahipti.⁵³ Bu temaslar, Müslümanların Sicilya, güney İtalya ve İspanya'yı ele geçirmeleriyle Avrupalılar ile yüz yüze gelmelerinin yanı sıra Avrupalı Hıristiyan hacıların kutsal topraklarda karşılaştıklarını kendi yurtlarına aksettirmeleri sayesinde olmuştu. Bu temasın diğer bir boyutu ise; Haçlı seferlerine katılanların Orta-Doğu'da gördükleri veya edindikleri bilgi ve becerileri Avrupa'ya taşımalarıdır.⁵⁴ Sicilya ve İtalya bu bilgi, teknik ve beceriler için bir transfer üssü olma şansına coğrafi konumları gereği sahip olmuşlardır. Özellikle sözünü ettiğimiz bu şehirlerdeki Hıristiyan bilginler, durmaksızın Arapça ve İbraniceden bilimsel değeri olan eserleri başta Latince ve diğer Batı dillerine tercüme ediyorlardı. Fakat Salerno, bilim dalları arasında gerek sahip olduğu Tıp Okulu'yla gerekse de burada görev yapan bilim insanlarıyla özellikle Tıp alanında ön plana çıkmayı başarmıştı.

Hatta buradaki Tıp Okulu ile ilgili anlatılan geleneğe göre Okulun kurucuları olarak bir Yahudi, bir Grek, bir Latin ve bir Müslüman'dan söz edilir. Yine söylenenlere göre Okul'un kuruluşu yedinci yüzyılın ortalarında. Bu nedenle de Okulun Skolâstik düşünce temelinde Tıp eğitimi vermesi pek mümkün görünmemektedir. Aksine eğer Okulun kuruluşu ile ilgili söylence doğru ise, bu durum Okulun Orta Çağ Avrupa Hıristiyanlığının bağınazlığından neden uzak olduğunu bize açıklar.⁵⁵

Salerno, sahip olduğu kaplıcalar nedeniyle sağlık bulup rahatlamak amacını taşıyan birçok kişi için bir cazibe merkezi olmayı başarmıştı.⁵⁶ Salerno, bu durumuyla günümüzdeki kaplıca veya Batı dillerindeki adıyla "Spa" merkezlerinin görevini üstlenmiş bir durumdaydı. Salerno şehri, sağlık konusundaki öncülüğü elinde tutması nedeniyle "Civitas Hippocratica" yani "Hipokrat Şehri" unvanını dahi elinde bulundurmuştur.⁵⁷ Salerno'da daha 820'li yıllarda sağlık hizmeti veren bir kurum olarak varlığını devam ettirmekteydi. Doğu yani İslâm medeniyetinin gerisinde olsa da bir Tıp eğitimi vermeye yönelik gayreti olduğu söylenebilir. Fakat adını duyurmaya ve önem kazanıp çevresini etkilemeye başladığı yıllar 11., 12. ve 13. yüzyıllardır.⁵⁸

XIII. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da değişim yaşanmıştır. "Medicina" kelimesi, ilaçla ve Tıbbi tedavi ya da tıp bilgisi gibi bütün anlamları içermekteydi. Modern doktorlar, temel bilim olarak anatomi, fizyoloji ve patolojiyi görüyorlardı. Orta Çağ Tıp yazarları bunu teori olarak adlandırmışlardır. Tıbbın teorik olarak ilk ortaya çıkışı, güney merkezli olmak üzere İtalya'daki Salerno şehrinde olmuştur. Salerno'nun başarısı üç kültürel yenilikten kaynaklanmaktadır:

1. Ansiklopedi, özel Tıp Literatürü ve teorik çerçevedeki pek çok Arapça metnin Latinceye çevrilmiş olmasıdır.
2. Şüpheli noktaların çözümü ve metinlerin analizinde Tıbbın resmi akademik öğretiminin ortaya çıkışıdır. Bu öğretim anatomik olmalıydı.
3. Daha sistematik şekilde Tıbbi pratiğin yapılmasıdır. Tıp okulunda Galen, Hipokrat, İbn Rüşd ve İbn Sina'nın kitapları üç yıl boyunca okutulurdu.⁵⁹

⁵³ Francis R. Packard, *History Of School Of Salernum, The School Of Salernum*, New York 1920, s. 7.

⁵⁴ Haçlı seferlerine katılanların Yakın-Doğu'da Tıp ile ilgili olarak öğrendikleri ve bu bilgileri kendi yurtlarına da taşıdıkları konusundaki bilgiler hakkında bkz. Edward G. Browne, *Arabian Medicine*, Cambridge 1921, s. 68-72.

⁵⁵ Packard, *a. g. e.*, s. 12.

⁵⁶ Packerd, *a. g. e.*, s. 13.

⁵⁷ John Ordranax, *Code of Health of the School of Salernum, Regimen Sanitatis Salernitanum*, Translated into English Verse with an Introduction, Notes and Appendix by John Ordranax, Philadelphia 1871, s. 20.

⁵⁸ Williams, *History of Science*, vol. 2, New York 1904, s. 29.

⁵⁹ *Medieval Medicine*, s. 129, 98.

Batı’da bu alanda çeşitli girişimler gerçekleşmiştir. İlk teşebbüsler ise monarşiler zamanında olmuştur. Sicilya kralı II. Roger (1130-1154) ve Sicilya Kralı ve Alman imparatoru II. Frederich, bununla ilgili bir kanun hazırlamıştır. Sicilya Krallığı gerçek anlamda Tıp ve hekimlik konuları ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu durum, Güney İtalya’yı özellikle de Salerno’yu kapsamaktadır. Hatta II. Frederich, Salerno yöneticilerine lisanslı incelemeler yapılması için yetkiler dahi vermiştir.⁶⁰

Bu dönemlerde yine İtalya’da Bologna ile Fransa’da Montpellier ve Paris’te de eğitim kurumları vardı. Fakat Salerno Tıp Okulu, hem onlardan daha eskiydi hem de vermiş olduğu Tıp eğitimiyle onlardan çok daha farklıydı.⁶¹ Okulun ilk dönemlerinde o dönemin şartları çerçevesinde verilen Tıp eğitiminde antik dönemden Hipokrat’ın ve Galen’in⁶² eserleri ve düşünceleri manastırdaki öğrencilere öğretiliyordu⁶³. Ancak sonrasında hem Okulu hem de öğrencilerini bilimsel çalışmalar açısından daha iyi bir gelecek bekliyordu.

Zamanla Tıp bilimi ile ilgilenen insanlar, Avrupa’da birlikler oluşturmuşlardır. Bunların en usta olanları İtalya’da bulunurdu. XIV. ve XV. yüzyıllarda uzmanlaşmalar olmuştur. Örneğin Floransa loncası yani “Medici”ler önemlidir. Bunları eczacılar ve esnaflar oluşturmuştur. 1293 yılında 3 büyük alanda federasyon şeklinde gelişmişlerdir. Bunun içindeki medikal branşlar, üniversite eğitimi almış doktorlar tarafından kurulmuştur. Bazı İtalyan şehirlerinde ise “*Doktor koleji*” olarak da bilinen okullar, XIII. ve XIV. yüzyıllarda kurulmuştur. Bologna ve Padua gibi üniversite merkezlerinde bu tür Tıp kolejlerinin üyeleri profesör ve ileri uzmanlardan oluşmaktaydı. Örneğin Venedik’te 1316 yılında bir doktor koleji vardı. Londra’da ise en erken 1518 yılında kurulmuştur.⁶⁴

Clairvaux’lu St. Bernard ise Tıp ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

*“Ben sizin çoğunuzun hasta olduğu sağlıklı bir bölgede yaşadığımızın farkındayım. Bedensel tıp arayışı mesleğinizle hiç de uyumlu değildir ve sağlık için elverişli değildir. Sıradan bitki ilaçlarının kullanımı bazen tolare edilebilir ve bu bizim geleneğimizdir. Fakat özel ilaçlar satın almak, doktor aramak, onları yutmak ise dini değildir.”*⁶⁵

Burada din ile tıp arasındaki ilişkiye değinmekte ve de Batı’da Orta Çağ’ın ilk yıllarında Tıp biliminde neden çok fazla ilerleme kaydedilmediğine kanıt oluşturulmaktadır. Bunun yanı sıra politik durumlar da özellikle Orta Çağ Avrupa’sında Tıbbi etkileyen faktörlerdendir. Aragonlu Peter, doğrudan Tıp lisansı ile ilgilenmiştir.

1340’lı yıllarda Yahudiler, inançlarından dolayı mıdır bilinmez; ama tıpla ilgili birliklere kabul edildiklerine pek rastlanmamaktadır. Tıp ve Cerrahiyi ise Kral Peter desteklemiştir. Valencia’daki Tıp lisansı için doktorlar ve cerrahlar tek vücut halinde üniversite incelemeleri ve çalışmalarını yapmışlardır.

Kilise otoriteleri de Tıp uzmanlarına lisans vermişlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren en prestijli Tıp eğitimi, üniversitelerin Tıp fakülteleri tarafından verilmiştir. Tıp eğitiminde üniversite derecesi, pratik yapmak için aranan bir nitelikti. Fakat en önemli eğitim merkezlerinden biri olan Bologna’da, resmi

⁶⁰ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009, s. 88; Nancy G. Siraisi., *a. g. e.*, s. 18.

⁶¹ Vern L. Bullough, “Status and Medieval Medicine”, *Journal of Health and Human Behavior*, Vol. 2, No:2, (Autumn, 1961), pp. 204-210., s. 207.

⁶² Galen, Batı’da Galenos olarak bilinirken İslâm dünyasında Calinus olarak bilinir. Galen’den İbn Haldun Mukaddimesinde övgüyle söz eder. Tıp Bilimi başlığı altında onu şöyle anlatır: “*Kitapları Arapçaya çevrilmiş olan eski bilginlerden Calinus, bu ilmin en büyük ustası ve rehberidir. Rivayete göre Calinus, Hz. İsa’nın çağdaşı olup, Sicilya’da gurbette ölmüştür. Eserleri Tıp İlminin ana kaynaklarından olup, kendinden sonra gelenler, onun eserlerini örnek edinmişlerdir.*” Galen, M. 201 tarihinde ölmüştür. Yani İbn Haldun’un Galen’in yaşadığı dönemle ilgili olarak vermiş olduğu tarih doğru olmasa da onun Tıp Bilimindeki yerini vurgulaması bakımından oldukça haklıdır. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, (Çev.: Zeki Kadiri Ungan), İstanbul 1989, s. 602.

⁶³ George F. Fort, *Medical Economy During Middle Ages*, London 1883, s. 228.

⁶⁴ Siraisi., *a. g. e.*, s. 18.

⁶⁵ Siraisi, *a. g. e.*, s. 14.

öğretim lisansı 1219 yılından itibaren vardı. Bolognalı Archdeacon'un etkisiyle İngiltere'de de piskoposlar, XVI. yüzyıl boyunca Tıp ve Cerrahlik denemeleri için izin vermişlerdir.⁶⁶

Avrupa'daki bu birlikler, her zaman güçlerini lisans vermek için değil, bazen de vermemek için de kullanmışlardır. Bu durumda “*acaba fakülteler, loncalar ve üniversiteler de tüccar, ticaret ve zanaatkârlar gibi sınırlı güçler miydi?*” Şeklinde bir soru akla gelebilir. Örneğin 1322 yılında Paris Tıp Fakültesi'nde başarılı bir kadın pratisyen bazı nedenlerden dolayı kısıtlanmıştır.⁶⁷ Ancak bu örnekle genelleme yapamayız. Bu, her toplumda olduğu gibi burada da istisnai bir durum göstermiş olabilir.

XIV. yüzyılda Tıp ile ilgili olarak pek çok lisans bulunmaktaydı. Bunlar çeşitliydi. Şöyle ki; Tıp bilimi için üniversite eğitimi, Tıp loncası üyeliği ya da üyelikten dolayı adayları inceleyen güçlü cerrahi pratisyenler ya da bir halk otoritesinden pratik yapmak için alınan izinler gibi. Bu formların hepsi resmiydi. Ancak üniversite eğitimi en prestijli olanıydı. Tıp eğitimi konusunda Batı Avrupa'da pek çok yenilik yaşanmıştır. Üniversitelerin yükselişinde Tıp Fakültesi, Orta Çağ'da ve Rönesans döneminde müstakil kurumlar olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Batı Tıbbında önemli olan bir diğer eser de “*Paneth codex*” kitabı, XIII. yüzyılın sonuna doğru Bologna'da resimli olarak yapılmıştır. Bu eserin adı, el yazmasının ilk sahiplerinden olan Fritz Paneth'den alınmadır. Orta Çağ Batı Tıbbı ile ilgili çok değerli bilgiler içermektedir.⁶⁸

Orta Çağ üniversite hareketi iki ayrı sahada gerçekleşmiştir. Birinci sahası, İberya yarımadası, İtalya, İngiltere ve Fransa'daki en eski üniversiteler olup bunlar, geç XII. ve XIII. yüzyıllarda ortaya çıkmaktadır. Dini, yerel ve bölgesel otoritelerden destek görürlerdi ve kurulurken de buldukları yerin ekonomik, demografik açılardan iyi durumda olmasına ve Batı Avrupa'nın kentsel gelişiminde aynı paralelde olmasına dikkat edilirdi. Tıptaki üniversite eğitimi, ilk olarak Latin edebiyatında Aristo'nun kitaplarında ortaya çıkmaktadır. Geç XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar Tıp eğitimi gelişim göstermiştir. İkinci sahası ise Latinlerden alınan akademik tıbbın öğretim metot ve materyallerinden faydalanarak ortaya çıkan Almanya ve Orta Avrupa'daki üniversitelerin kurulmasıdır. 1348'de imparator IV. Charles tarafından Prague üniversitesindeki bölüme başlamıştır. Bu durum, 1500 'e kadar bu şekilde devam etmiştir.⁶⁹

Bu gelişmelerin ardından şunu belirtmek gerekir ki; Batı Avrupa'daki Tıp biliminde direkt olarak Yunan ve İslam tıplarının etkisi vardır. Latinceye kazandırılmış olan Tıp kitapları kopya edilmiş, birleştirilmiş ya da karşılaştırılmış olarak öğretmenlerin veya öğrencilerin ellerinde dolaşıyordu. XII. yüzyılda manastır kütüphanelerinde pratisyen rahip doktorların eğitimi için Tıp kitaplarının olduğu kitaplıklar kurulmuştur. Ayrıca Teoloji ve Felsefe, yazarlar için insanın fiziki doğası hakkındaki fikirlerin en önemli kaynağıdır.

Batı için bu alandaki önemli isimlerden biri hakkında burada bir şeyler söylemek gerekir. Bu bilginin adına her kaynakta rastlamak mümkün değildir. Bu bilim insanı, Aegina'lı Paul'dur. O, İskenderiye üniversitesinde imparator Heraklius'un saltanatı süresince yaşamıştır. Çalışmaları cerrahi alanda olmuştur. Arap yazar Abu'l-Ferec “*Onun kadın hastalıkları konusunda özel bir tecrübesi*” olduğunu söylemiştir. O ilk kadın doğum doktoru olarak kabul edilmektedir. Speculum aletinin kullanımını tasvir eden Paul, jinekolojinin modern kitaplarındaki halinin tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Paul'un yaptığı bazı gözlemler ve tedavi şekilleri de yer almaktadır. O, 1000 yıl önce psikiyatriyi tedavide kullanmıştır. Büyük Arap doktorları arasında özellikle de geçiş döneminde Erken Orta Çağ'dan Geç Orta Çağ'a kadar devam eden bir Yunan etkisi görülmektedir.⁷⁰

XIV. yüzyılın ilk on yılında halk hizmetlerinde otopsi işlemi gerektiren olaylarda uzman görüşüne gerek duyulmaya başlanmıştır. Bunun en iyi örneği de bir devlet otoritesi tarafından Tıp fakültesinden olan bir uzmanın görüşüne ihtiyaç olmasıdır. Bu istek, 1348 yılında Kral VI. Philip tarafından Paris

⁶⁶ Siraisi, a. g. e., s. 19.

⁶⁷ Siraisi, a. g. e., s. 19, 21.

⁶⁸ Peter Murray Jones, “Image, Word and Medicine in the Middle Ages”, *Visualizing Medieval Medicine and Natural History, 1200-1550*, (Ed.: Jean Ann Givens, Karen Reeds, Alain Touwaide), s. 7.

⁶⁹ Siraisi, a. g. e., s. 15-16.

⁷⁰ James J. Walsh, *Medieval Medicine*, A&C Black yay., Londra1920, s. 33-34.

Fakültesinden “*Kara Ölüm*”ün (Veba) sebepleri hakkında bir raporun istenmesi durumudur. XIV. ve XV. yüzyıllarda Almanya’da üniversiteler, Bologna ve Paris üniversitelerindeki öğrencileri çekmeye yeterli değillerdi. Pratisyenler de önemli üniversitelerde eğitim görürlerdi. Pratisyen Doktor Pancius (Ölüm tarihi 1340), buna örnek gösterilebilir. Almanya’da Erfurt Üniversitesinin Tıp fakültesinde tanınmış 37 üyesi vardı. 1392 ve 1521 arasında bunların beş tanesinin derecesi bilinmemektedir. Beş tanesi ise Erfurt’ta Tıpta doktorası, sekiz kişinin diğer kuzey üniversitelerinde doktoraları, üç kişinin Paris’te, 16 kişinin İtalyan üniversitelerinde Tıp dereceleri bulunmaktadır.⁷¹

1500 yılı öncesi Fransa’da 1681 tane pratisyen vardı. Bunların 1008’i Paris’e, 376 tanesi Montpellier’e ve 297’si başka yerlere gitmiştir. Fransa’da XIV. yüzyılın ikinci yarısında Tıp bilimi zayıfladı. Kara ölüm ve Yüzyıl savaşları akademik Tıp eğitimini olumsuz etkilemişti. Padua’da Tıp derecelerinin sayısı 1407’de 4, 1434’te 8, 1450’de ise 9’a yükselmiştir. Bu dönemde 5 cerrah profesör de bulunmaktaydı. 3 astroloji profesörü, 5 doğa felsefecisi vardı. Sanat ve Tıp alanındaki ilişki kuramsal değildi; fakat entelektüel olduğu söylenebilir. Montpellier’de bir Tıp öğrencisi, 1240’lı yıllarda sanat alanında da yeteneğinin olması şartına uymak zorunda kalmıştı. 1300’lü yılların başında papalığın da etkisiyle öğrenciler sanatta başarılı olduklarında tıp çalışmalarını da hızlıca bitirebiliyorlardı. Padua’daki Tıp fakültesinde 1457 yılında 800 tane öğrenci vardı. 9 tanesi tedavi ve cerrahi alanında olmak üzere toplam derece alanların sayısı 93’tü.⁷²

Bu rakamlar, Batı’da da Tıp bilimine verilen değeri göstermekte ve var olan gelişmeyi de gözler önüne sermektedir. Salerno Tıp Okulu’nda da ilk başta hocalar eczacılık alanında Müslümanların birikimine eğilim göstermişler, Cerrahlik alanında ise Doğu mantığından uzak hareket etmişlerdir.⁷³

XIV. ve XV. yüzyıllarda İtalya’da ve Fransa’da da İslam dünyasında olduğu gibi hastaneler vardı. Tıp hastaneleri içinde en etkili olan model, XIII. yüzyılın sonuna doğru Floransa’da “*Santa Maria Nuova*” denilen büyük hastanedir. Sonraki 200 yıl içinde yeniden düzenlenmiştir. Ruhsal tedavi, o dönemde de oldukça önemliydi. Hatta 1215 “*Lateran Konsili*”nde birçok farklı konunun yanı sıra Tıp bilimine dair olarak fiziki tedaviden önce ruhsal tedavi yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁴

Orta Çağ’da hastaneler günümüzdeki modern hastanelerin ana işlevselliğine sahipler miydi? Hastalıkların teşhis ve tedavisinde hastaneler başvurulacak bir kurumlar mıydı? Ya da doktorların uzmanlık alanlarına göre görevlendirildikleri yerler miydi? Gibi birçok soru sıralanabilir. Ancak bunların cevaplarını vermek çok güç değildir. Öncelikle yeterli doktor yoktu. Tam anlamıyla modern sağlık kurumlarının işlevsellikleriyle aynı özelliklere sahip değillerdi. Öncelikleri, Orta Çağ kilise tarihi ya da Orta Çağ’ın manevi tarihindeki önemli kişilerin sağlığını güçlendirmek ve korumaktı. Acaba bu hastaneler, gerçekten halkın sağlık endişesini gideren hastaneler miydi? Bu soru oldukça önemlidir. Bu durum, iki başlıkta ve Orta Çağ Avrupa’sının kendi gözünden bakarak ele alınabilir:

1. Yardım etmek bir hastanenin görevi olmalıdır. İyi giyinmiş ya da çıplak olmak Tıpçılar tarafından ayırt edilmemeli ve aç olanlar doyurulmalı ya da ölümler gömülmelidir.

2. Hastane, Tanrı’ya olan bağlılığın veya ona hizmetle hürmetin gösterildiği dini bir birliktir. Burada yataklar mihrabı görece şekilde düzenlenirdi. Kutsal ev sahipleri hastane koğuşu civarına taşınırlardı. Mihrapları boyarlardı. Bütün bunlar sağlığı güçlü kılmak için yapılırdı. Bitkilere, yakılara ya da kan vermenin iyileştirici gücüne önem verilirdi. İncil’de Jesus Christ (İlahi doktor), bir hastayı büyü ile mehlem yaparak iyileştirirken anlatılmaktadır.⁷⁵

Kısaca diyebiliriz ki; Tıp, Avrupa’da ilk zamanlarda inanışların da etkisiyle bir tehdit gibi algılanmıştır. Aslında Doğu’da ve Batı’da Tıp biliminin farklı paralellerde gelişim göstermesi, hem tehdit olarak algılanmasına hem de düşünce ve inanışlardaki değişime bağlı olarak gelişmiştir. Bunu

⁷¹ Siraisi., *a. g. e.*, s. 62,63.

⁷² Siraisi., *a. g. e.*, s. 63-66.

⁷³ Murat Serdar, *Geç Ortaçağlarda Doğu Biliminin Batı’ya Yansıması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2011, s. 155.

⁷⁴ H. J. Schroeder, *Disciplinary Decrees of the General Councils*, (Translation and Commentary Text St. Louis Latince 263), MO: B. Herder Boks, 1937, s. 570.

⁷⁵ *Medieval Medicine*, s. 20.

da yukarıdaki bilgilerden açıkça anlayabiliyoruz. Tıbbın sosyal tarihi, gerçek anlamda sosyal tarihin çocukluk dönemine benzemektedir.

Ancak XII. yüzyıla kadar süren İslam dünyasındaki gelişme, sonradan gerilemeye başlar. Müslümanlar, çoğunlukla bilimde özgün katılımlara girmekten çok, klasik çağ kaynaklarını aktarma ve yorumlamadaki tutumlarını devam ettirmişlerdir.⁷⁶ Bu yöntem, Batılıların Doğu'daki bilgileri alıp işlemelerine neden olmuştur.

SONUÇ

Bilimler nasıl ortaya çıktı? Neden ortaya çıktı? Ve buna benzer çeşitli sorular, her zaman bizleri bu konular üzerine derinlemesine düşünmeye sevk etmiştir. Ancak bunun aslında tek bir cevabı vardır. O da etkileşimdir. Bilimlerin ortaya çıkışları asla tesadüfi değildir. İhtiyaç ve merak duygularıyla birlikte başka kültürlerle de etkileşim, büyük rol oynamaktadır. Bunun en belirgin örneği de Doğu dünyası ile Batı dünyası arasındaki durumdur.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İslam dünyası gerçekten Tıp alanında çok önemli bilim adamları yetiştirmiştir. İbn Sina, İbn Nefis, İbn Zuhr, ez-Zehravi, el-Biruni, er-Razi... vb. daha pek çok bilim adamı, eserleriyle ve fikirleriyle Batı'da yer edinmişlerdir. Bunun yanı sıra Hıristiyan kökenli Huneyn b. İshak ya da Cürcis gibi önemli tabipler de İslam ülkelerinde hem çalışmışlar hem eğitim görmüşler hem de Süryanice ve Yunanca gibi önemli kaynak dillerini bilmelerinin avantajıyla antik dönem Tıp eserlerinin çevirisini yapmışlardır. Tabii ki, böylesi bilim adamlarının rahatça çalışabilmeleri için Abbasiler döneminde el-Me'mun ve el-Mu'tasım gibi önemli Müslüman idarecilerin böyle bilimsel faaliyetlere vermiş oldukları destekler de çok önemlidir. Çünkü bilimin gelişmesi aynı zamanda siyasi otoritelerin bakış açılarıyla da alakalıdır. İslam dünyasında tüm bu özellikler birleşince bilimin gelişmemesi için hiçbir neden kalmamıştır. Önemli Müslüman bilim insanlarının eserleri, Batı'da Latinceye çevrilmiş ve üniversitelerde yaklaşık XVII. yüzyıla kadar okutulmuştur. Batı, bu eserleri sadece tercüme etmemiştir. Aynı zamanda onu uygulamaya da koymuş ve pratik olarak bu teorileri uygulamıştır. Dolayısıyla da temeli Doğu Tıbbına dayanan bilgilerle yeni bir Tıp anlayışı meydana getirmiştir. Bu, hem Tıp fakültelerinde okutulan derslere yansımış hem de şartlar iyileştikçe bu fakültelerde okuyan öğrenci sayısında da artışa neden olmuştur. İslam dünyasında kurulan Tıp medreselerinin yerini Avrupa'da Tıp fakülteleri almıştır.

Ancak XII. yüzyılla birlikte Doğu'da daha önce Endülüs için kullanılan bir söz vardı; "*skolastik düşüncenin reflüsü*" diye. Evet, aynı durum artık Endülüs ile birlikte bütün Doğu için geçerli olmuştur. Çünkü artık İslam dünyasında da aynı sıkıntılar çekilmeye başlanmıştır. Bu durum, İslam Tıbbının Batı'ya aktarıldığı ve de Batı'nın bunlara dayanarak ilerlediği gerçeğini yani aralarında etkileşim olduğunu değiştirmez. Ancak XII. yüzyıl nasıl ki Batı dünyası için bir Rönesans dönemi olup çok önemliyse, Doğu dünyası için de öyledir. Çünkü bilginin aktarımı sadece tercümelerle değil, aynı zamanda Haçlı seferleri, ticaret ve Moğollar gibi diğer etkenlerle de uzun bir süre Batı'ya taşınmıştır. Ama en önemlisi bu dönemin, "*çeviri hareketi*" denilen bir olayla karşımıza çıkmasıdır. Açıkçası bu da Orta Çağ'da gerçekleşen; ama bugünü bile etkileyen önemli gelişmelere ortam hazırlamış ve güç dengelerini uzunca bir süre için değiştirmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Kitap Bölümleri

A HISTORY OF SCIENCE, Vol. 1, (Ed.: Henry Smith William-Edward H. William), New York-London.

ADIVAR, A. A., *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1969.

⁷⁶ Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, Tübitak yay., Ankara 2005, s. 12.

- ANGLICUS, Gilbertus, *Medicine of the Thirteenth Century*, Ohio 1918.
- AYTAÇ, Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009.
- BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İstanbul 2010, s. 161.
- BAYRAKDAR, Mehmet, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985.
- EI-BEVVÂB, SÜLEYMAN SELİM, *Mietü Evâil mine'r-Ricâl*, Dimaşk 1997.
- BROWNE, Edward G., *Arabian Medicine*, Cambridge 1921.
- CROMBIE, A. C., *Science, Art and Nature in Medieval and Modern Thought*, The Hambledon pres, London 1996.
- DOĞAN, Mehmet, *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.
- ERDEM, Mehmet Dursun, *Şeyhi Mehmed Kitabı't-Tıb Tercümesi*, İzmir 2013.
- FORT, George F., *Medical Economy During Middle Ages*, London 1883.
- GARRISON, Fielding H.; *An Introduction to the History of Medicine*, W. B. Saunders pres, Philadelphia and London 1913
- GÜRKAN, A., *İslam Kültürünün Garbı Modernleştirilmesi*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1965.
- HITTI, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, C. 3, (Çev.: Salih Tuğ), İstanbul 1995.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, C. II, (Çev.: Zeki Kadiri Urgan), İstanbul 1989.
- JONES, Peter Murray; "Image, Word and Medicine in the Middle Ages", *Visualizing Medieval Medicine and Natural History, 1200-1550*, (Ed.: Jean Ann Givens, Karen Reeds, Alain Touwaide), ss.1-25.
- KÂHYA, E.-Erdemir, A. D., *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- KÂHYA, Esin, "İbn Nefis ve Eseri El-Mucez", *Orta Çağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, (Ed.: Yavuz Onat), Lotus yay., İstanbul 2008, s. 349-363.
- MASOOD, Ehsan, *İslam ve Bilim*, (Çev.: Şafak Timur), Picus yay., İstanbul 2010.
- MCCLELLAN, James E.-Dorn, Harold, *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*, (Çev.: Haydar Yalçın), Arkadaş Yayınları, Ankara 2006.
- MEDIEVAL MEDICINE, (Ed.: Faith Wallis), Toronto University press, Toronto 2010.
- MEYERHOF, Max, "Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les musulmans d'Espagne", *al-Andalus* 3, 1935.

MEYERHOF, Max;“Science and Medicine”, *The Legacy of Islam*, (Ed. Thomas Arnold), London 1931.

ORDRONAUX John, *Code of Health of the School of Salerno*, Regimen Sanitatis Salernitanum, Translated into English Verse with an Introduction, Notes and Appendix by John Ordronaux, Philadelphia 1871.

ÖZTÜRK, Levent, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

PACKARD, Francis R., “History Of School Of Salerno”, *The School Of Salerno*, New York 1920.

RUSS, Jacqueline, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, (Çev.: Özcan Doğan), Doğu-Batı yay., Ankara 2011.

SCHROEDER, H. J., *Disciplinary Decrees of the General Councils*, (Translation and Commentary Text St. Lousi Latince 263), MO: B. Herder Boks, 1937.

TEKELİ, Sevim, KAHYA, Esin, Melek DOSAY, Remzi DEMİR, Hüseyin G. TOPDEMİR, Yavuz UNAT, Ayten Koç AYDIN; vd., *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayıncılık Ankara 2009.

SIRAIŞI, Nancy G., *Medieval&Early Renaissance*, The University of Chicago press, America, 1990.

TEZ, Zeki, *Bilim ve Teknikte Orta Çağ Müslümanları*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2001.

TOPDEMİR, H. G. *İbn Sina (Şifâ Kitabı-Tıp Kanunu-Felsefe Meseleleri-Müzik)*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

VERNET, Juan-Samso, Julio, “İslam Biliminin Endülüs’teki Gelişimi”, *İslam Bilim Tarihi I*, (Çev. Habip Türker-Cemile İpar), (Ed.: Mehmet Daklıç, Rüşdi Raşid), Litera yay., İstanbul 2006, ss. 295-333.

WALSH, James J., *Medieval Medicine*, A&C Black yay., Londra 1920.

WATT, W. M., *İslam Avrupa’da*, (Çev.: Hulusi Yavuz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

WILLIAMS, Henry Smith, *History of Science*, Vol. I-II, New York 1904.

YILDIRIM, Cemal, *Bilimin Öncüleri*, Tübitak yay., Ankara 2005.

YÜKSEL, A. T., *İslam’da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2002.

ZEYDAN, Corci, *Târîhu ’t-Temeddüni ’l-İslâmî*, C. 2, Kahire 1958.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

SERDAR, Murat, *Geç Orta Çağlarda Doğu Biliminin Batı'ya Yansıması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2011.

Makaleler

BULLOUGH, Vern L., "Status and Medieval Medicine", *Journal of Helath and Human Behavior*, vol. 2, No:2, (Autumn, 1961), pp. 204-210., (www.jstor.org).

NOWSHERAVI, A. R., "Muslim Hospitals in The Medieval Period", *Islamic Studies*, XXII/2, Islamabad 1983.

Texts and Documents Galen's Advice for an epileptic Boy, Translated from the Grek Owsei Temkin, Reprinted from Bulletin of the History of Medicine, Vol. 2, 1934, s. 179-189.

Bildiriler

BAKKAL, Ali, "İslam'ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya'da Tıp Eğitimi ve Hastaneler", I. *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin 2007, ss.427-457.

CHÉHADÉ, A.K., "Tabip İbn-i Sinâ", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 347-356.

DEMİRHAN, A.E., "İbn Sina'nın Bazı Droglar Hakkındaki Fikirleri ve Bunların Tıbbi Folklorumuz Bakımından Önemi", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 357-363.

DOĞAN, Hakkı, Faruk Balakar, Çetin Saatçi, Abdurrahim Güzel, İbrahim Görener; "İbni Rüşd'ün Anatomi ve Organların Görevleri ile İlgili Görüşleri", *İbni Rüşd Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1993, ss. 41-44.

DRAMUR, R., "Ebû Reyhân Bîrûnî'nin Kitâb-ı Saydeke Fî't-Tıbb'ında Bazı Droglarla Tedavi", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, ss. 331-346.

KÂHYA, Esin, "İslam Dünyasındaki Belli Başlı Oftalmoloji Çalışmaları", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, ss. 265-375.

KÖKER, A. H., "İbn Rüşd'ün Hayatı ve Tıbbî Eserleri (1126-1198)", *İbn Rüşd, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen "İbni Rüşd" Kongresi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 37-40.

Ansiklopediler

KAYA, M., "Fırdevsü'l-Hikme", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 131-132.

KAYA, M., “Râzî (Ebû Bekir)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 479-485.

KAYA, M., “Kindî Ya’kûb b. İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 41-58.

MEDIEVAL ISLAMIC CIVILLIZATION ON ENCYCLOPEDIA, (Ed.: Josef W. Mer), Vol. 1, Routledge pres, New York-London 2006.

TERZİOĞLU, Arslan, "Bimaristan", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 163-178.

ÜNVER, A. S., “Tıb”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 12/1, M. E. B. yay., İstanbul 1970, s. 230-234.